

МИНИСТЕРСТВО НА ИНФОРМАЦИЯТА И СЪОБЩЕНИЯТА
УПРАВЛЕНИЕ НА АРХИВИТЕ

ИЗВЕСТИЯ НА ДЪРЖАВНИТЕ АРХИВИ

23

СОФИЯ — 1972

СПОМЕНИ НА П. Г. МАНДЖУКОВ ЗА УЧАСТИЕТО МУ В ЧЕТАТА НА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ ПРЕЗ 1899 Г.

Симеон Симеонов

Петър Георгиев Манджуков е роден на 20 юли 1878 г. в с. Мирковци, Скопска Черна гора — Македония. Основното си образование е завършил в Ловеч, а средно училище посещава в Пловдив, Казанлък и Лом. Впоследствие завършва лесовъдство във Франция. Взема активно участие в националноосвободителното движение на българското и другото поробено население в Македония и Одринско. Принадлежи към тъй наречените „гемиджии“ — група млади анархисти, които подготвяли атентати против султана, в банки, по железопътни линии и др. През лятото на 1899 г. участва в четата на Гоце Делчев. След 1904 г. служи като лесовъд в Казанлъшко, Карловско, Пещерско, Разложко и др. Починал в Пловдив през 1966 г.

Спомените на П. Манджуков за участието му в националноосвободителното движение в Македония и Одринско са няколко тома. Един от тях е посветен на участието му в четата на Гоце Делчев през лятото на 1899 г. Спомените будят интерес, тъй като помагат да се изясни един период от дейността на идеолога и вожд на ВМРО, слабо проучен в съществуващата литература.¹ За организирането на четата през 1899 г. споменава Крум Христов,² а за нейната численост и района, в който тя действа, пише П. К. Яворов³.

В спомените Манджуков неправилно твърди, че основната задача на четата била да се набират пари, като се заловят богати турци и след това се пускат срещу откуп. Главната цел на Гоце Делчев била да простре влиянието на организацията сред населението от Одринско и Серско. Манджуков сам на едно място пише: „Почти всяка вечер при нас идваха разни лица от околните села. Обикновено престояваха при нас през нощта и сутрин преди съмнало си заминаваха. Чрез всички тях и особено чрез скрижовския даскал Божик Атанасов, Делчев простря влиянието на организацията в Серско и Драмско.“

Интересна е и онази част от спомените, която е посветена на организираната от Гоце Делчев среща с харамийските чети на в. „Спиров чукар“ с цел да бъдат приобщени те към организираните въоръжени сили.

В спомените Манджуков дава много подробни сведения за въоръжението и облеклото на четниците, за снабдяването на четата с храна, за залавянето на богатия лихвар кир Димитро и др.

¹ Гоце Делчев. Писма и други материали. Издирил и подготвил за печат Дино Кьосев, С., БАН, 1967, 348 стр.; Пейо К. Яворов, Гоце Делчев, 1904; същият, Г. Делчев. Биография, 1942; Климент Шапкаров, Спомени и мисли за Гоце Делчев, 1934; Крум Христов, Гоце Делчев (живот и революционна дейност), 1955, и др.

² Цит. съч., стр. 202

³ Гоце Делчев, 1917, стр. 43—47.

Спомените са написани през 1950 г., но по всичко личи, че Манджуков си е водил бележки още на времето, защото съобщава много подробности. Ръкописът постъпва в Окръжния държавен архив в Пловдив през 1967 г. и се пази там във фонд № 962 К.

Спомените се публикуват с известни съкращения. Запазени са езиковите особености и стилът на автора.

„В ЧЕТАТА НА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“

Още вечерта ний тримата¹ уговорихме да се намерим утре на гарата преди тръгването на трена. На утрото — 13 юний 1899 г., ний бяхме на гарата и си взехме билети до Радомир.

По онова време гара Радомир беше последната гара по железопътната линия София — Кюстендил, която от Радомир нататък беше още в проект. По същото време теснолинейната железопътна линия Радомир — Дупница* — Джумая** — Петрич, построена през Европейската война — 1916 г., не съществуваше. В трена, с който пътувахме, имаше малко пътници. В заеманото от нас купе бяхме тримата. В Радомир пристигнахме към 9 ч. сутринта и веднага се упахме пеша за Дупница. Към пладне пристигнахме при Друганските ханчета, дето обядвахме и продължихме пътя си към Дупница.

В Дупница пристигнахме пред залез слънце, но догде изминем двата километра от края на това дълго и тясно градче до хотел „Джумая“, слънцето беше вече залязло. Вместо Делчева в кафенето-гостилница при хотела ни чакаха Гоне Бегин и Андон Кьосето²; ний си ангажирахме легла в хотела, вечеряхме в гостилницата и заедно с гореказаните двама души отидохме да намерим Делчева, който се намирал с още други хора в дома на Никола Малешевски³.

В къщата на Малешевски освен Делчева заварихме Антон Бозуков⁴, Атанас Пазарджиклията⁵ и др. Там научихме, че следния ден — 14 юни вечерта — ще заминем с още две чети: с четата на Антон Бозуков, съставена от току-що напуснали службата подофицери; и с четата на Кочо Муструка⁶, съставена от харамии, чиито семейства живееха в горната махала на гр. Дупница, наречена „Бешико“; мъжете на тия семейства, харамии по занаят, зимно време живееха при семействата си, а лятно време образуваха малки чети, които минаваха границата, за да разбойничествуват в Македония. Нямаше време за обяснения по това, защо ще заминем заедно с другите две чети и защо едната от тях ще бъде харамийската чета; тая вечер всички, които бяхме дошли в къщата на Малешевски, имахме работа — да направим на денкове, за да бъдат натоварени на коне, облеклото, оръжието и храната на четниците, понеже същата нощ преди съмнало денковете трябва да се натоварят и изнесат до пункта, където утре вечер след мръкване ще се съберем и ще се второжим.

Напуснахме къщата на Н. Малешевски късно, към полунощ; преди да се разделим, уговорихме за следния ден, след като се мръкне, да се чакаме на югозападния край на града, при ореха под Куртбаир, там, дето шосето, което идеше откъм с. Рила, се съединява с онова, което води до гр. Кюстендил за Дупница. На следния ден спяхме до късно. Ний не бързахме да ставаме от леглата, трябваше да се отспим добре, понеже ни предстоеше безсънна нощ. Към обяд станахме, обядвахме в ресторанта при хотел „Джумая“ и следобед тръгнахме да скитаме и да разгледаме града. В същност — какво имаше за гледане

* Сега Станке Димитров.

** Сега Благоевград.

в тоя селски град с ниски неизмазани паянтови къшурки, зидани с кирпичи? Тогава тютюневата индустрия, която в България беше едва в своя зародиш, в Дупница не съществуваше; тя нахлу в България и я завоюва след Балканската и Европейската войни. Тютюневата индустрия донесе благоденствие за Дупница, но по времето, за което разказвам, тя още не съществуваше тук и градът беше жалък по своята бедност. По онова време в Дупница имаше само една индустрия, която беше в цветущо състояние — харамийството, упражнявано от харамните в „Бешико“ (една от махалите на гр. Дупница). Всяко лято харамните нахлуваха в Македония, туряха там в движение своята индустрия и есента се връщаха в Дупница с пълни кесии, които съживяваха алтън-вериша на Дупнишкия пазар, на кръчмите и дюкяните.

Тоя ден вечеряхме в същия ресторант рано; почвахме да се мръква, когато станавме, разплатихме се и като вървахме бавно, излязохме „на разходка“, минахме през моста на Бистричка река, завихме на запад по улицата, излязохме в края на града и продължихме „разходката си“ на югозапад по шосето за с. Рила.

Ние бяхме дошли първи. Стигнахме до първото мостче на шосето, на около 500—600 метра от крайните къщи на града. Значи — тука. Огледахме се — на изток баир, под баира равна поляна, на полянката орехово дърво, под ореха пълна тъмнина; срещу ореха шосето се двои: единият клон отива почти на юг и обикаля Рилската планина — вероятно води за с. Рила, а другият се отделя веднага на запад — вероятно към Кюстендил. Тука сме. Ние отидохме под ореха и седнахме да чакаме. Минаха десетина минути. По шосето се мярнаха два черни силуэта, отидоха до мостчето, спряха се и след малко тръгнаха към нас. След минута те — Гоне Бегин и Антон Кьосето, бяха при нас. Шепнешком те ни поздравиха и седнаха до нас да чакат и те. Мъчно е да се чака дълго време при пълно мълчание. Ний почнахме да водим разговор, както обикновено.

— Не си го пушай гласот! — каза Гоне Бегин на говорещия — воф чета не се говори високо! Сос шептанье! — Цялата тая лекция Гоне я каза шепнешком.

Това беше първият урок, лесен за заучаване. Не мина и една минута — всички вече се разговаряхме шепнешком, така че на две крачки от нас никой не би чул нашия разговор. Мерджанов, който всякога беше много чувствителен към промените на температурата във въздуха, се закашля.

— Не се кашля вака! Затни я устата сос раците и легни ничком! — предаде Гоне Бегин втория урок.

Дзамата новодошли ни съобщиха, че Делчев и другите няма да дойдат тука, а от Бешико ще отидат направо по пътеката до мястото, дето ще се облечем и въоръжим; те ще изпратят одного от харамните да ни заведе дотам. Изпратеният при дохождането си ще ни даде знак чрез чаткане на езика, напомнящо крякане на жаба или на нощна птица.

В очакване на водача мина цял час. С разговор, воден шепнешком, ний се опознахме по-отблизо с двамата новодошли. Те били родом от Гевгелийско. Миналата година били нелегални в Македония и избягали в България.

Горе, над ореха, по гребена на Куртбаир, върху покритото със звезди небе се очерта един черен силует и веднага след това се чу звук, приличен на жабешко крякане. Гоне Бегин, като зачатка с езика си, отговори със същия звук. Силуетът потъна в черната маса на Куртбаир и след минута изпъкна при нас. Това беше изпратеният водач. Той беше един от харамните — Кръстю Зарев. Без да говорим, всички станавме, излязохме на шосето и тръгнахме на югозапад,

към с. Рила. Вървяхме разделени на две групи по трима души: Гоне Бегин, Кръстю Зарев и аз напред около 20—30 крачки. Другата група: Соколов, Мерджанов и Андон Къосето след нас. Нарядко срещяхме единични закъснели пълски работници, които бързаха да се приберат в града.

Изминахме така около един километър и половина — до втория мост, считан от югозападния край на Дупница. При моста ний се отбихме вляво и тръгнахме въз течението на пороището. След няколко минути стигнахме до стръмните ярове*, образувани от разяждането на равнището под в. „Фенер-Кая“. Там, в яровете, между зъберите на тоя пороищен лабиринт ни очакваха Делчев, Бозуков, Кочо Муструка, Никола Малешевски и останалите четници. На пясъка бяха стоварени денковете, които бяхме приготвили снощи. Някои от тях бяха разтоварени. Ний намерихме дружината да се суети около разтоварените денкове, от които войводите вадеха облеклото и го раздаваха на четниците. Времето беше тихо. Раздаването ставаше при светлината на факли, приготвени от памучни парцали, напоени с лой и дебели колкото човешка ръка над китката. Ний получихме по един каскет, по една куртка, по едни панталони, по един чифт навуца и козиняви върви за навуцата, по един чифт цървули, по една раница, по десетина сухара, по една пушка и по триста патрона, нанизани на патрондаши.

Еднообразието в облеклото — за четите на Делчева и Бозукова — беше горе-долу издържано, но не можеше да се каже същото и за оръжието. Делчев и Бозуков бяха въоръжени с по една карабина манлихер. Коланите им имаха паласки за манлихерови патронни пачки и калъф с револвер система „Нагант“. Оная част от коланите, която не беше заета от паласките, представляваше патрондаш с нанизани в него нагантови патрони. Останалите четници бяха въоръжени с пушки от различни системи: аз получих една къса бердана — не карабина, а резана, без магазин, патрони с оловени куршуми. На Соколова се падна една сръбска маузер, тоже без магазин и патрони с оловени куршуми. Мерджанов се снабди с една дълга бердана, тоже без магазин и също такива патрони като моите. Между оръжието на четниците от Делчевата и Бозуковата чети имаше и мартинки, а също и една гръчка пушка, система „Гра“.

Никой от нас, включително Делчева и Бозукова, не получи шинел или някаква горна дреха или одеяло, ако и да ни предстоеше да прекарваме на открито във високи планински места, по които снегът още се белееше, и да бъдем изложени на дъждовете, които са чести по тия високи места. Тая част от нашата екипировка бе възложена на бъдещето, когато ще се снабдим от каракачаните с каракачански козиняви кепета.**

По отношение екипировката и въоръжението харамииите стояха много по-добре от нас. Те нямаха нужда да заменят обикновеното си облекло, приспособено еднакво както към живота в града, така и към оня на открито. Те си имаха каракачански кепета, така че нямаше като нас да се измокряват до костите от дъжда и да зъзнат от студ по високите планински места. Освен Кочо Муструка и Кръстю Зарев, които бяха въоръжени с по една карабина манлихер, пушките на останалите харамии бяха мартинки, така че в случай на нужда всеки един от тях можеше да си послужи с патроните на останалите си другари. Освен с пушки харамииите бяха въоръжени с по една пала — крива, тежка и много остра сабя. На сборния пункт харамииите се явиха готови — облечени и въоръжени, та нямаше нужда като нас да си губят времето за разпределяне на облеклото и оръжието.

* Яр, мн. ярове — тур., стръмен бряг, пропаст.

** Кепе, мн. кепета — дълга горна дреха, която предпазва от дъжд и студ (ямурлук).

На изток, зад Фенер-Кая, небето започна да побелява. Нямаше защо де се бавим тука. Ще си сменим облеклото и ще се пригласим, както трябва, през деня. Засега ний натуряхме дрехите, навушата и пр. в раниците, нарамихме получените пушки и, както бяхме натоварени, потеглихме бавно по една тясна пътека между зъберите нагоре. Така ний излязохме на равнището източно от махалата Стари дол и все по пътеката нагоре дойдохме до ливадите на село Бистрица. След това, като вървахме покрай северния бряг на река Мариславица, минахме ливадите и навлязохме в гората. Там на една поляна край течението на р. Мариславица се установихме да денуваме. През деня се облякохме.

Към пладне от с. Рила пристигна и дойде при нас тамошният жител Христо Лазаров, човек на Вътрешната организация, с два коня, натоварени с хляб и едно малко буренце вино. Хлябът биде раздаден по равно на всички четници, като получихме и по едно канче вино. Четниците се нахраниха и изпиха канчето вино. Остатъкът от хляба всеки си прибра в раницата. Харамните вместо раници имаха кожени овчарски чанти, които носеха окачени през рамото.

*

Слънцето залезе. Потеглихме на път. Напред вървяха харамните с водач Кръстю Зарев. След Кръстя следваше Кочо Муструка, а след него — останалите харамии. След харамните вървеше Бозуков, а след него неговата чета. Нашата чета бе последна — Делчев вървеше най-отпред. Вървахме един след друг като жерави или като вълци, кога наближават кошара. При почивките запазвахме същия ред, както при пътуването. Водачът се спираше, а след него се спираха и всички. Всеки сядаше или се облягаше на стръмнината там, дето е спрял.

[. . .]*

Продължихме на юг, избиколихме западно от Беклемето, прегазихме реките Мозговица и Беговица и оттам без път излязохме на в. Арабския гроб. Тръгнахме по гребена на югоизток. Още беше видело, когато спряхме да ношуваме при една влашка мандра. Оттук се виждаше на едно голямо протежение пътеката от с. Лопово за Демиркапия. Патрул от двама души беше изпратен към пътеката. Вече стана дрезгаво, когато от с. Лопово се зададоха два натоварени коня, зад които вървеше един влах. Когато дойде на пряслапа** между Арабския гроб и Демирчал, влахът избърза напред и спря конете, след което ги поведе към нас. След един час вече имахме по едно влашко кепе и по един чифт цървули. Хлябът също бе разпределен между всички ни. Накладохме огньове и вече увити с кепета налягахме край огньовете. През нощта заваля дъжд — дребен, тих, постоянен дъжд, но ний, увити в кепетата, не се измокрихме, както по-рано. Дъждът спря на разсъмване. Ний не бързахме с тръгването. Ползувахме се от случая, за да си нагодим цървулите, да си почистим пушките, изобщо да турим в порядък себе си, облеклото си и оръжието си. Времето се оправи. Към пладне слънцето огря. Ний се стегнахме, приготвихме се и вечерта тръгнахме без път на югоизток, излязохме на пряслапа между Арабския гроб и Демирчал, пресякохме пътеката с. Лопово — Демиркапия, поехме по гребена Демирчал, навалихме към с. Пирин, пребродахме р. Пиринска Бистрица и се спряхме да денуваме в гората, на около три километра северно от с. Пирин.

* В изпуснатия текст Манджуков описва преминаването на Рила и Пирин.

** Пряслап — седловина.

Когато слънцето се наклони към запад, ний потеглихме на юг без път, през гората и ярове, като избиколихме с. Пирин, което остана вдясно на около един километър далече от нас. Така стигнахме до пътя за гр. Неврокоп, който избикаля по западните склонове на Добро поле. Ний тръгнахме по тоя път и вървахме по него до гребена северно от Крива река; там напуснахме тоя път, пребродихме Крива река и поехме без път въз баира на юг. По мръкнало стигнахме до широкия дол, зад който оттатък равнището — долепено до северните склонове на Али-Ботуш, се намираше с. Голешево.

По времето, когато днес съм спал, дошли хора от с. Пирин и по тях е било пратено известие в с. Голешево, че тая вечер пристигахме. При Делчева дойдоха двама души от с. Голешево. Водени от тях, тръгнахме мълчаливо и тихо, преминахме дола, изкачихме се на равнището и влязохме в селото. Изкачихме височината, където се намираше училището, влязохме в училищния двор и се спряхме там на почивка. Тук се нахранихме с хляба, който бяха донесли; от донесения хляб турихме и в раниците. След една хубава почивка станахме, излязохме от селото и поехме пътеката на югозапад, за да се изкачим на Али-Ботуш.

Изкачването беше трудно по тая планина с извънредно стръмни склонове. Слънцето беше вече изгряло, когато правихме последната си почивка, преди да излезем на гребена откъм северозападната страна на планината. Най-послед след един труден етап ний стигнахме гребена и без да спазваме обикновения порядък при движението, се спуснахме към падината между двата върха на планината. В средата на падината има едно малко езеро. Тук около езерото щяхме да почиваме до мръкнало.

Към икиндия всички бяхме будни. Почнахме да се стягаме за предстоящия нов преход. Беше се хубаво мръкнало, когато дойдохме над с. Кърчово, дето бяхме посрещнати и отведени на едно широко място в селото. Тъмнината не позволяваше да различим дали това беше селският мегдан или пък черковният или училищният двор. Ний си свалихме раниците и седнахме да почиваме. Няколко души от селяните шътаха между нас и ни раздадоха хляб, а един от тях с бакър в едната ръка и с голяма лъжица в другата ходеше от човек на човек, гребваше с лъжицата в бакъра и изтърсваше загребаното в шепите ни. Аз хапнах от така подаденото ястие — това бяха яйца, разбъркани и опържени с прясно краве масло. Дотогава, а и оттогава насетне никога в живота си не съм ял по-вкусно приготвени яйца, вероятно защото съм бил много гладен и отдавна невкусвал готвено ястие.

Кърчовци ни раздадоха по една четвърт овца печено месо, което турихме в раниците и чантите да го имаме в запас. От тях получихме и три меха за вода — по един за всяка чета.

След почивката тихо потеглихме на юг надолу, излязохме от селото, преминахме реката, изкачихме се на срещния баир, а след това взехме без път западна посока. На съмнало се спряхме на една тераса на планинския склон да денуваме. Съмна се. Долу пред нас на север беше село Крушево. Намирахме се на една тераса по северните склонове на Шарлията, под главния гребен на планината. Шарлията в горско климатично отношение спада в пояса на бука. Надморската височина на нейното било не ще да надминава 1500 метра. Самото било е широко, равно и покрито с равна букова гора с изключение на една пространна поляна, където има хубава изворна вода и където са построени много леки постройки — жилища за летуване на серските богати турци и бараки за продажба на разни продукти и вещи. Тая поляна носи название „Чаршията“. Под „Чаршията“ предстоеше да останем по-дълго: трябваше да се проучат

условията, при които летуват серските богати турци, та ако бъде възможно, веднага да пристъпим към решението на главната задача на нашите три чети — да задигнем някого или някои от летовниците, за да ги освободим след това срещу откуп. С проучването на тия условия Делчев натовари Атанас Тешовалията и още двама кърчовци, които с мулетата си извършваха превоз на хора и стока от Серес до „Чаршията“.

От всички нас, които съставлявахме Делчевата и Бозуковата чети, само Атанас Тешовалията беше облечен в селската носия на с. Тешово (Неврокопско). За горна дреха той имаше един извехтял и отъркан войнишки шинел. Когато ни дадоха влашките кепета, само Тешовалията се отказа от такова и си остана с шинела. Вместо каскет или калпак той носеше един извехтял фес, избелял на горния си край и в долната си част покрит с един широк и дебел слой мазна кир. От всички нас само той освен пушката носеше препасана на кръста си една пала.*

Изпратените селяни заминаха поотделно. Вероятността да се получат тия сведения се увеличаваше, защото, ако би се случило нещо с Тешовалията или с някого от тях, оставаха другите двама. При това, като ще бъдат сравнявани тия сведения, ще бъдат близки до действителността.

Надвечер Атанас Тешовалията разпаса палата, остави си пушката, патрондаша и шинела, взе от харамите една овчарска чанта, напълни я с хляб, турна в пояса си един револвер, взе си тоягата и замина. В тоя си каяфет** той доби вид на мирен, безобиден, дори глупав селянин. Ний трябваше да чакаме завръщането на Тешовалията и на двамата други разузнавачи и съобразно донесените сведения ще се определи какво има да правим по-нататък. Следния ден при Делчева дойдоха двама селяни — единият от село Кърчово, чието име не си спомням, а другият от с. Крушево, на име Димитър. Делчев се отдели и дълго води някакъв разговор с тях. По-късно се разбра, че чрез тях той уреждаше среща с войводите на всички харамийски чети, които в тоя момент се намираха в Демирхисарско, Драмско, Серско и Солунско. Срещата била уредена да стане на Спиров чукар (Серско) на 10 или 12 юли, не си спомням точно датата.

Тешовалията се върна след два дни, а след него се върнаха и другите. Донесените сведения не бяха благоприятни. Една рота аскер била на лагер в „Чаршията“ със задача да охранява летовниците. Освен това повечето от тия последните били от прочути, но не особено богати семейства — хора, които чрез своята полирана външност закриват своя материален упадък. Трябваше да се откажем от намерението да нападнем „Чаршията“, за да заловим някого от летовниците. С това ний бихме рискували да дадем много жертви за един съмнителен резултат, защото по число бяхме много по-малко, а по въоръжение стояхме по-зле от аскера. Но в най-добрия случай и да заловехме някого, рискувахме да не добием нищо, защото отдавна се знае, че от имането се къса, но от нямаването нищо не може да се откъсне. Друго важно донесение беше това, че Иляз бей — най-богатият човек в Серско и Драмско, не бил между летовниците в „Чаршията“. И двамата изпратени селяни от село Кърчово го познавали добре и ако и да се въртели със своите мулета 2—3 дня по „Чаршията“ под предлог, че са кираджии, не го забелязали. Това значеше, че ний ще можем да се опитаме да го заловим.

Иляз бей във всяко отношение беше много интересна личност. Той притежаваше в Драмско и Серско 22 села с най-богатата почва в тия две околии.

* Пала — тур., вид широка и извита кавалерийска сабя.

** Каяфет — араб. външен вид, ваншност.

За да направлява и следи отблизо извършването на полските работи в тия свои чифлици, Иляз бей ги посещаваше често и всякога ненадейно. Сам той беше облечен бедно. Ако не го познаваше лично, никой не би предположил, когато би го срещнал да ездил върху самаря на коня, със смачкан фес на главата, с извехтял гайтанлия елек на раменете, с избелели вехти потури и с вехти, кърпени емени^{*} на краката, че тоя фукария е собственик на най-богатата част от най-плодородната земя в Европа. Иляз бей пътуваше между своите чифлици сам самичък, без никаква охрана. На никого той не казваше отгдето идва и накъдето отива. Той излизаше от някой чифлик по дадено направление, след един-два километра изменяше посоката, пресичаше полето без път и улавяше нов път, за да иде на съвсем друго място. Често, вместо да вземе най-прекия път за някой от своите чифлици, той правеше големи заобиколки и минаваше през места, където никой не би подозирал, че ще го срещне.

Богатството на Иляз бея отдавна привлякло вниманието на харамните, които всяко лято се появявали по тия места. Но със своите маневри, изменявани и комбинирани всеки ден, той успявал да осуети всички опити да бъде заловен от тях. В продължение на много години калаузите^{**} на харамийските чети внимателно и усърдно следели всяко движение на Иляз бей. Неведнъж харамийските чети завардвали пътищата, по които е било вероятно да мине той, но всякога хитрият бей излизал по-хитър от любителите на неговата кесия. Преди десетина години четата на прочутия харамия Стою войвода нападнала Долнос, село, югозападно от гр. Драма, чифлик на Иляз бея, когато той бил там, с цел да го залови и отвлече. Но Иляз бей бил не само хитър, той бил предвидлив и храбър. На нападението той отговорил с откриване огън по четата и в продължение на два часа — докле пристигне от Драма конната жандармерия, уведомена от него още преди нападението на четата — водил с нея престрелка, в края на която дала жертви и претърпяла пълна несполука, но четата се оттеглила от селото, преследвана от жандармерията и аскера, вдигнати на крак след това смело харамийско нападение.

Защо ний да не се опитаме да го заловим? Не е важно, че старите харамии нямали успех! Ако те не са успели, това още не значи, че няма да успеем и ние. А ако успеем да го заловим, тогава — море до колене, откупът ще задоволи излишък всичко, от което се нуждае както Организацията, така и нашата анархистическа група.

Ний останахме да чакаме известие от куриерите, изпратени да уговорят срещата с харамийските войводи и да убиваме времето си кой как може. След няколко дни се получиха известия, че почти всички харамийски войводи дали съгласието си за срещата на Спиров чукар, с изключение на Кочо Муструка, който считал тази среда за празна работа. Понастоящем той се намирал някъде между Серес и Демирхисар в планините и дебнел да залови и отвлече някого си. След като се получиха тия известия, ний вече имаме своята програма — първо, срещата на Спиров чукар, а след това ще се опитаме да заловим и отвлечем Иляз бея. Нямаше защо да стоим повече тука. Набързо ний се стегнахме за път.

Още от началото на престоя ни в „Шарлията“, откогато Делчев сериозно се зае да урежда срещата на Спиров чукар, отношението на харамните към нас, четниците на Делчевата и Бозуковата чети, се измени. Дотогава при денуването те прекарваха размесени между нас, а когато запитвахме някого от тях

* Емени — мн. (ед. емения), араб., обувки без ток, с остър връх.

** Калаузите (кълавуз), тур. — съгледвач, пътеводител.

за нещо, те с най-голяма готовност ни посвещаваха в харамийския занаят. Сега те се отделяха в групата настрана от нас и загрижено шепнеха помежду си. Ако някой от нас се доближеше до тяхната група, те преставаха да си приказват или изменяха предмета на разговора; когато ги запитвахме за нещо, те започваха съвсем неохотно да ни отговарят. Това тяхно отчуждаване растеше всеки ден, колкото повече се приближаваше датата на срещата.

Ний тръгнахме без път на североизток, а след това на изток. Спуснахме се на склоновете на Серската Черна Гора на юг, заобиколихме село Горни Броди откъм запад, преминахме равнището югоизточно от това село, като на всяка крачка се препъвахме в ямите от едновременните „пешци“ и в купищата желязна згурия около тях, и на съмвало се установихме за денуване по склона на височината, в гъстата лескова гора южно от село Горно Броди.

Разположихме се в гъстия лещак край една варовита скала, по която водата се оцеждаше на капки. Ако и склонът да беше обърнат на запад, земята беше влажна, дори мокра.

Слънцето току-що залезе зад Черна Гора. Ний напуснахме мястото, където бяхме денували, и тръгнахме по една кърава пътека покрай полите на баира, закривани от честия лещак. Когато се мръкна, излязохме от лещака и осветявани от луната, която още не беше напълнила своята първа четвърт, се нанизахме по пътя за Долно Броди. Към полунощ стигнахме до мястото, откъдето се отдели пътят за село Калапот, и уловихме тоя път, след малко напуснахме и него, прекосихме през нивите без път, минахме през реката, излязохме на южния ѝ бряг и спряхме да денуваме недалеч от него в полите на височината върху едно слабо наклонено място с източно изложение, покрито с едра букова гора. Това беше местността „Котката“—землище на село Долно Броди. Тук се разположихме да денуваме и налягахме да спим върху мекия и дебел пласт от букова шума.

Когато се събудих, слънцето беше отскочило високо и зад височината на село Калапот беше огряло върховете на високите буки, под които денувахме. На страна от нас бяха вързани два коня, с които някой си Иван от Долно Броди, около 40-годишен човек, закачулен с едно кепе бозав цвят, със сини очи и дълги руси мустаци, увиснали надолу, та цялата му фигура напомняше оная на Гоголевия Тарас Булба, беше ни донесъл сутринта още по тъмно храна и сега чакаше при нас да се мръкне, да се приберат хората от полето, та да си иде в селото, без да буди тяхното любопитство. Сега беше жътва. Навсякъде по нивите бяха плъзнали жътвари, връщането на Ивана в селото с празни коне през деня в най-работното време би събудило във всички любопитство и съмнение. При нас бяха дошли двама души нелегални. Те бяха облечени в селска носия, като селяни от серските села. Единият от тях беше 35—40-годишен човек със среден ръст, рус, със сини очи. Другият, младо момче 18-годишно, възвисоко, кокалесто, с кестеняви очи и коса. От Делчева научихме, че първият от тях е Михаил Попето, родом от село Бистрица, Софийско, а момчето било негов другар, родом от гр. Кукуш.

Михаил Попето и другарят му били терористи на организацията. Вчера, неделя, 4 юли, извършили покушение върху живота на А. Наумов, директор на серските български училища. Попето разказваше на Делчева как се опитали да извършат убийството.

Четниците и харамите, които бяха наобиколили новодошлите, почнаха да се пръскат и да лягат да спят. При все че беше месец юли, но в тоя ран час и под буковата гора, където се усещаше студената влага, в „Котката“ беше хладно. Изморени и изпотени от дългия път през нощта, Попето и другарят

му, които бяха леко облечени и без кепета, трепереха от студ. Мерджанов и аз поделихме завивките си с новодошлите: под своето кепе той прибра Попето, а аз Гоце и така легнахме да спим. Попето и Гоце веднага заспаха, но ний с Мерджанова не можахме да склопим очи поради нетърпимия сърбеж, който чувствувахме точно там, дето тялото се опира върху земята. Така ний се обръщаме от едната страна на другата до късно след пладне, когато почти всички четници и харамии се бяха събудили. Едва тогава ний с Мерджанова си свалихме ризите, за да узнаем причините на тоя сърбеж — новодошлите ни бяха напълнили с въшки.

Тъмни облаци се надигаха от запад. Слънцето ги наближи и се удави в тях. Жътварите почнаха да се връщат в село. Иван хвана конете и ги поведе към Долно Броди. Поръчаха му да се върне с хляб, ще го чакаме да се върне и тогава ще тръгнем. Попето и другарят му се стегнаха за път и като мръкна, преди започването на бурята си заминаха. Налягали, завити и закачулени с кепетата, ний чакахме да утихне бурята, да дойде Иван от Долно Броди с храна за няколко дни и тогава да тръгнем.

Посред грохота на гръмотевиците, плющенето на дъжда, воя на бурите и цвъртенето на катериците се чува няколко силни удара: Иван беше отишъл и се беше върнал от Долно Броди по време на най-яръстия пристъп на бурята. Как не беше объркал пътя в тоя хаос — един бог знае. Понеже не можеше да се чуе обикновеният сигнал на чаткане с езика, той беше дал знак чрез силни удари с дръжката на брадвата върху самара на единия от конете. Часовоят го пропусна и Иван дойде и се спря до мене под буката, при чийто дънер бях легнал. Той спря конете, приклепнал до дървото, като държеше с ръка юлара на единия от тях, и зачака да мине бурята.

Към полунощ бурята утихна. Облаците се пръснаха и откриха едно чисто, тъмносиньо небе, по което звездите светеха с необикновен блясък. Луната в своята първа четвърт беше кацнала върху гребена на Черна Гора и започнала да потъва зад него. Ний станахме, поделихме си донесената храна, приготвихме се за път и докле Иван поведе конете на североизток към Долно Броди, ний се нанизахме и поехме без път въз баира на югозапад. Така, като опитвахме с краката си местата, дето стъпвахме, ту изкачвахме стръмнината, ту се спущахме надолу по скалите. При разсъмване спряхме върху билото на последното предгорие на Боз-Даг. Разположихме се за днуване. Часовоят беше поставен на върха около един храст, а четите налягаха по северния склон на височината, под самото било, в храсталака. Към икиндия редът беше на Соколов да бъде часовей, а на мене — подчасовой. Ний отидохме на върха и заехме поста.

Не мина и половин час, когато някъде долу на 3—4 километра северозападно от нас се чу пушечен вистрел, последван от честа и безредна пушечна стрелба. По-късно научихме, че там в едно дърво е била избита четата на харамията Кочо Мужчината. В хляба, който им донесли, каракачаните турили афион и след това обадили на аскера, който заобиколил полуувоените харамии. Часовоят забелязал приближаването на аскера и стрелял. Аскерът открил огън, на който полузадрямалите харамии под влияние на упойката отговаряли вяло. При тия условия четата на Кочо Мужчината е била избита до крак и главите на избитите 8 души били набучени на пръти и отнесени от аскера като военен трофей. Така свърши четата на Кочо Мужчината — единствената, която беше отказала да дойде на срещата на Спиров Чукар.

След като мръкна, ний отново потеглихме на юг и по единствената пътека, която води към върха по северния склон, почнахме да се изкачваме на Боз-Даг.

Изкачването беше много трудно по тая много стръмна планина, чийто северен склон, покрит с редки букови храсти, се доближаваше много до вертикалата. При пукването на зората ний се изкачихме до билото. Седнахме да си отпочинем хубаво след изморителното изкачване, а след почивката — вече денем, тръгнахме по билото на юг.

През деня ний продължихме да вървим на юг, без да вземаме, както беше и при придвижването ни в Пирин, други предпазителни мерки освен предния патрул. Действително Боз-Даг беше достъпен от две места — по пътеката от север, по която бяхме дошли, и по оная към източната му страна, която води през Таш-Мандра на юг. Така вървахме на югозапад, докле ни напече слънцето. Спряхме на един от харманите, около който наблизко се намираше едно осакатено от ветровете буково дърво и наоколо хвойнови храсти, два километра източно от връх Калъм-Бургаз.

Няколко дни прекарахме по Боз-Даг. След като си свършихме храната, ний започнахме да се продоволствуваме от каракачаните на Баш-Мандра, където отивахме надвечер да поръчаме хляб, престоявахме там до съмнало и след като си поделяхме донесения хляб, се връщахме обратно, за да денуваме на някой от харманите, немного далече. Вода си носехме с меховете всяка сутрин от Калъм-Бургаз от входа на пещерата, понеже тя ни беше най-близо. Вечер и през нощта пиехме вода от чешмите при мандрата.

Трябвало да е било неделя 11 юли 1899 г. Към икиндия потеглихме на запад за Спиров Чукар, спуснахме се по гребена, който съединява тая височина с Боз-Даг, и вечерта пристигнахме на мястото, определено за назначената среща. С изключение на няколко малки полянки по билото дребна гора покриваше изцяло склоновете на тая височина. Ний се разположихме да ношуваме в гората. Преди нас бяха дошли и ни чакаха 16 души, повечето от които бяха войводи на харамийските чети, находящи се в тоя момент на турска територия източно от река Вардар. Тук бяха: Атанас Градоборлията, Наке Крушовалията, Илия Кърчовалията, Георги Радев Брожденина и други, чиито имена не си спомням.

От дошлите преди нас научихме, че преди няколко дни от Драмския турски гарнизон дезертирали с оръжието си няколко аскерлии, които под водителството на един от тях, някой си Кара Ахмед, образували разбойническа чета, която скитала по Боз-Даг, слизала в Драмското поле, обирала пътниците и работниците по полето, отвеждала ги със себе си и ги освобождавала, след като всички разбойници се изреждали да ги изнасилват.

На другия ден стана срещата. Два поста часови поставени: единият на запад, по гребена, който стръмно се спуска към Серско поле, а другият на изток, на една пъпка на гребена, който съединява Спиров Чукар с Боз-Даг, и двата поста по на около 150—200 крачки от мястото на събранието, даваха възможност на събраните да разговарят с обикновен глас, а не шепнешком. Нямаше ония предварителни церемонии, които са характерни за обикновените събрания, в които се избира председател, който да ги ръководи. При тая среща не беше избран председател, нямаше ред за вземане на думата, нямаше оратор с патетически речи и дълбокомудрени словоизлияния, нямаше аплодисменти и подсвирквания; изобщо нямаше елементи, предназначени за галерията. С най-обикновен делови тон Делчев накратко изложи искането на организацията — харамите да влязат в нея, да се съобразяват с нейния устав, да се подчиняват на организационните ръководители и заедно с местните организационни чети да образуват кадъра на организационните въоръжени сили, както и да засилят тия последните. Делчев говореше бавно, без патос и без превземания;

само от време на време подчертаваше своята мисъл чрез натъртване. След като свърши, Кочо Муструка запита:

— Какво ще иска от нас организацията? Каква ще бъде нашата работа, какво ще правим, ако влезнем в нея?

— Какво ще правите? Ще правите това, каквото правите и сега. Само че всичко, каквото ще правите, ще става по заповед и със знанието на организацията.

— Разбрано. Организацията има сметка от нашето влизане, защото заедно със свободата тя ни взима всичко. Но каква сметка ще имаме ние? Какво ще ни даде организацията в замяна на нашето подчинение?

— В замяна — каза той — вие ще имате съдействието и помощта на организацията при извършване на възложените ви работи и при стълкновение с турската власт; а ако някой от вас загине, тя ще подпомага неговото семейство.

— Нека бъдем наясно! — продума Коста Зарев. — Да речем, по заповед на организацията ний пленим някого си. Организацията определи откупа и вземаме парите. От тия пари тя ще ни даде, колкото да не изпопукаме от глад — ний, жените и децата ни, а всичко друго ще остане на нея. Демек ние ще скитаме, ще гладуваме, ще рискуваме, ще си залагаме главите, ще бием тъпана, а организацията ще обира парсата.

— Пак помислете! — отвърна Делчев. — Ако вие не влезете в организацията и не ѝ се подчините, освен турската власт, вие ще вдигнете против себе си и организацията, а чрез нея и българската власт. Вие знаете, че ръцете на организацията са дълги, че тя по-лесно от турската власт може да узнава и да пресича вашите пътеки; че границите на турската империя не я ограничават. Помислете хубаво и тогава решавайте!

До пладне, събрани от отделни групи, харамите се съвещаваха и обмисляха положението. След пладне — един след други — идваха при Делчев ония, които бяхме заварили снощи при идването си на Спиров Чукар, отделяха се настрана с него, приказваха известно време, след което Делчев се връщаше при нас. По-късно се научихме, че всички приели да влязат в организацията, идваха при Делчев да му явят това и да получат наставления. Когато слънцето се наклони да залязва, събраните започнаха да се разотиват по разни направления. Илия Кърчовалията и Георги Радев Брожденина, които в настоящия момент нямаха чети и скитаха сами, заявиха на Делчев, че се присъединяват към неговата чета. Ний трите чети тръгнахме обратно нагоре по гребена на Боз-Даг, още беше видело, когато се изкачихме на билото. Вървахме по ласчината*, която образува началото на един от притоците на река Буланлък. Вървахме не един след друг, а на групи.

Мръкна се. Ний — Делчевата и Бозуковата чети, се разположихме за нощуване на билото, при една скала, която разделя ласчината, по която вървахме от басейна на реката, която слиза към манастира „Св. Иван Продромос“. Харамите се разположиха за нощуване на срещната — северозападната страна на ласчината, на стотина крачки от мястото, гдето бяхме. Явно беше, че те са много зле настроени против нас; от начина, по който ни поглеждаха, докогато беше още видело, можеше да се догади, че те кроят нещо недобро. Аз постъпих часовою и на отиване към поста изказах на Бозукова своите подозрения.

— Имаш право — каза той, всичко може да се очаква от тях. И той нареди да има часовою и от неговата чета. И двата поста бяха поставени така, че да ни охраняват от харамите.

* Ласчина — ниско влажно място.

Съмна се. Ний се стегнахме за път. Бозуков ни събра около себе си и ни даде напътвания, какво трябва всеки от нас да прави в случай, че патрулът се натъкне на разбойническата чета на Кара Ахмед, за да я обкръжим и да я избием или пленим. Патрулът тръгна напред и ний след него на север. От срещната страна харамите тоже се бяха приготвили и тръгнаха на път по същото направление. Те вървяха на група и минаха през ласчината. Когато ни приближиха, Кръстю Зарев, който вървеше напред, изтегли палата и с висок глас се обърна към всички — харамии и четници:

— Момчета! Който иска да бъде куче, вързано куче, да върви с тях! И с палата той посочи към нас. — А който иска да си остане вълк, волен и свободен вълк — напред след мене към Калъм-Бургаз! — и той посочи с палата към върха, който се издигаше пред нас и който току-що беше огреян от първите, розови лъчи на сутринното слънце.

С извадена пала, която бляскаше в ръцете му, Кръстю Зарев се обърна и тръгна бързо към върха, последван от харамите. Ний се спряхме за момент. Кръстю Българията и Атанас Бабата си свалиха пушките, за да открият огън по тях, но Бузуков ги спря. Ний продължавахме да гледаме към групата харамии, които бързо се отдалечаваха и най-после се скриха зад гънките на билото, вече огреано от слънцето.

В неделя, на 8 август 1899 г., бяхме пак на същото място под в. Св. Илия, когато Трушката доведе при нас един млад, левент момък с кестенява коса и кестеняви мустачки на име Димитър. Той бил родом от село Кашина, Мелнишко, дошъл да постъпи в четата на Делчев. Той, Димитър Кашиналията, ни разправи, че на идване насам в четвъртък, ще се рече на 5 август, минал през гр. Мелник и видял набити на пръти главите на 8 души харамии — цялата чета на Кочо Муструка.

След като се разделила от нас, тоя чета заловила игумена на гръцкия манастир в Серско „Св. Иван Продромос“ и взела откуп за него 2800 златни турски лири. Тя тръгнала да се връща в България през Пирин планина. Турската потеря не можала да влезе в дирите на четата, която успешно избиколила и избягнала всички секретни постове, поставени от турците на местата, където се предполагало, че тя непременно ще мине. Така тя се добрала до Пирин планина и сутринта в сряда, 4 август, навлязла в едрата иглолистна гора между селата Пирин и Лопово. Четата бързала по-скоро да стигне границата, тя продължила своя преход и през деня, за да се изкачи на гребена Демирчал и след това да навлезне в лабиринта от езера, скалисти върхове и остри гребени.

Организацията също се заинтересувала за четата — главно за взетия откуп, и скоро влязла в дирите ѝ. Един от работниците на организацията, някой си Тодор Капатовалията, въоръжен, под предлог, че отива за едър лов, проследил отблизо четата и я настигнал на 4 август към пладнe на гребена Демирчал. Изморени от дългия денонощен преход и от изкачваните стръмнини, харамите седнали да си починат на една поляна. Преди четата да постави часовая, Тодор Капатовалията се качил на едно дърво и оттам застрелял часовая, който бил застанал до едно дърво на края на поляната. Тоя часовая бил Кръстю Зарев, който паднал тежко ранен. Изненадани, харамите се пръснали и зелегнали. Никой от тях не се сетил да погледне нагоре и да види, че се стреля отгоре, и че тъй, както са зелегнали, представляват по-добра цел. С рядка и вярна стрелба Тодор Капатовалията избил всички харамии и слязъл от дървото.

Продължихме да вървим на север, по същото направление, по което се бяха отдалечили харамите. При подножието на Калъм-Бургаз се огледахме навсякъде, но никъде не ги забелязахме. Вероятно, щом се бяха закрили от нас,

те ще да бяха изменили направлението. Ний избиколихме върха, минахме край входа на пещерата и се установихме да денуваме на старото си място. Предстоеше ни дълъг и труден ношен преход и ний трябваше добре да си починем. Когато наближи да се мръква, преди изгряването на пълната месечина, ний се приготвихме за път и тръгнахме на изток, минахме към Таши-Мандра и се спуснахме по стръмнината и каменистата пътека на югоизток, срещу с. Калапот, което остана вляво. Ний излязохме на пътя, постлан с калдъръм, който води от с. Калапот за гр. Драма, и по него слязохме в полето.

Когато наближихме с. Горенци, чухме условния знак — чаткане с езика. Някой ни чакаше, беше ни забелязал и беше ни дал знак. След като и от нас биде даден същият знак, вляво от нас от една тютюнева нива, се показва тънка, черна сянка, която бързо наближи. Това беше Трушката, човек на организацията, родом от с. Горенци. Водени от него, ний минахме тихо през селото и се спряхме на почивка над горния му край, при рекичката, която минава през селото, на няколко крачки от крайните къщи на горния му край. Трушката ни остави и отиде в селото да донесе храна. Той много скоро се върна с едно натоварено муле — къщата му била на горния край. Щом получил известие за нашето дохождане, той с време беше приготвил храна и веднага ни я донесе. Освен хляб и сирене той беше донесъл и едно шише ракия, с която почерпи всички по няколко пъти. Както бяхме изморени и отпаднали, тези няколко глътки ракия ни върнаха силите и ний, ободрени, започнахме изкачването на височината северозападно от селото по една стръмна пътека. На съмнало стигнахме при върха Св.Илия.

След като ни посочи мястото на водата, с която напълнихме меховете, Трушката си замина за село. Той щеше да дойде довечера да ни донесе храна и тютюн.

Със среден ръст, черни хитри очи, черна коса, мургаво лице, с фини черти, тънък, сух, много подвижен, пъргав и бърз, много нервен, всякога весел, Трушката беше много интересна личност. Официално той по занятие минаваше за земеделец. В потвърждение на това той имаше една нива с тютюн и две с царевица, където работеха жена му и децата.

От средата на месец юли 1899 г. до средата на месец септември с. г. стояхме под в. Св. Илия над с. Горенци. Единият човек, от когото получавахме храна и всичко, каквото ни беше необходимо и чрез когото се свързвахме и държахме връзка с околния свят, беше Трушката, който без каквото и да е възнаграждение беше образец на точност и добросъвестност.

Освен другата храна Трушката много често ни носеше месо, което варехме в една газена тенекия, под която поддържахме огъня така, че дава пламък, а не дим, за да не се забелязва отдалече.

Вечерта Трушката дойде. Той донесе за Бозуковата чета храна за няколко дена. Бозуков със своята чета се отделяше от нас и заминаваше на запад от татък р. Струма. Двама души от нашата чета — Андон Кьосето и Гоне Бегин заминаваха с него. Те щели да напуснат Бозукова, когато стигнат в Кукушко. Численият състав на нашата чета оставаше същият, както при тръгването ни от Дупница, защото срещу двама нови четници — Илия Кърчовалията и Георги Радев Брожденина, които вчера се бяха присъединили към нас, днес двамата — Андон Кьосето и Гоне Бегин ни напуснаха. Когато се мръкна, Бозуков и онези, които щяха да заминават с него, надянаха раниците, метнаха пушките на ремък, сбoguваха се с нас и се източиха на запад, по пътеката за гребена, откъдето щяха да уловят Скрижовския баир. С някои от тях се разделихме навеки. . .

Ний останяхме сами със задачата — да заловим Иляз Бей. Преди всичко трябваше да се организира наблюдение върху неговото движение из Драмско, а това не беше лесна работа. В Драмско организацията беше още в зародиш. В повечето от селата тя нямаше нито един свой привърженик, така че с изпълнението на тая най-важна част от нашата задача биде натоварен Трушката. Как се справяше тоя последният с възложената му задача, с кои лица си служеше — никой от нас не знаеше, това беше негова тайна; но всеки ден редовно той докладваше на Делчев къде и при какви обстоятелства е бил срещан Иляз Бей.

Бозуков със своята чета се отдели от нас и замина на запад на 14 юли вечерта.

Затекоха еднообразни дни. Вчерашният приличен на днешния, а тоя на утрешния: отиване на пост, смяна, лежане или подклаждане огъня под газената тенекия, дето ври яденето; след това пак на часи и т. н. Поеже четата беше малобройна, а на часи се стоеше 2 часа, всеки от нас постъпваше на пост два пъти в денонощието. Денят не беше толкова досаден, защото навсякъде от канарата, дето беше постът, се откриваше широка и разнообразна гледка.

Ако и кратки, летните нощи над с. Горенци ни се струаха безкрайно дълги.

Към средата на м. август се преместихме да денуваме под пътеката до самия яр. Преместихме се по две причини: първо, за да не бъдем на едно и също място дълго време, та ако сме забелязани случайно и издадени от някого — да не бъдем изненадани от аскера; и, второ, за да бъдем по-близо до водата, от голямата жегга ний често ожаднявахме и водата от межа не ни стигаше за цяло денонощие, така че като сме близо до водата на изворчетата, нямаше да жадуваме. Ний бяхме се настанили в гъстия лещак, където в съседство с ручей жеггата не беше толкова силна.

Както под Св. Илия, така и тука почти всяка вечер при нас идваха разни лица от околните села. Обикновено те престояваха при нас през нощта и сутрин, преди съмнало си заминаваха. Понякога се случваше някои от тези наши гости да престоят през деня и си отиваха сутринта на другия ден. Особено чест гост на четата беше скрижовският даскал Божик Атанасов, който повечето пъти оставаше по-дълго при нас и чрез когото Делчев завърза връзки със селяните от околните села и простря влиянието на организацията в Серско и Драмско. Делчев се разправяше с тия посетители, докле те бяха при нас; след тяхното заминаване той всякога трябваше да се разправя с нас, главно с Мерджанов, който с всеки изминат ден ставаше все по-враждебен на организацията и на идеята за въстание.

Един ден през втората половина на м. август Трушката дойде запъхтян при нас. Той с най-голяма бързина беше изкачил на един дъх височината до нас, беше се много изморил, така че едва си поемаше дъха. Той седна да си отдъхне и след като беше в състояние да говори, каза:

— Ей сега срещнах Иляз Бей.

— Къде? — запита Делчев.

— Доле, на 7—800 крачки под нас, на пътя. Поеше си коня на ей това дере — и той посочи ручей до нас. Аз му дадох селям и поех за насам. През храстите го видях да се качва на коня! Тю! Язык! Под носа ни мина! Тюхкахме се и ние, но нямаше какво, трябваше да се примирим с мисълта, че късметът минал край нас и ни се изплъзнал. Делчев нареди: Трушката още днес да се осведоми къде е отишъл и къде е сега Иляз Бей и още тая вечер да ни донесе добитите сведения. Вечерта Трушката дойде. Иляз Бей идвал от Драма. Отивал в чифлика си — с. Раменци, под Маара-Махле. Вместо право през полето той, като подминал

с. Горенци, тръгнал без път нагоре, излязъл на пътя под нас и по него отишъл в Раменци. Сега е там. Вероятно утре той ще се върне по пътя през с. Просечен. Вечерта ний се стегнахме за път и към полунощ тръгнахме да слизаеме без път надолу към полето. Слизането право надолу по линията на най-големия наклон беше много трудно.

Още небето не беше започнало да побелява на изток, когато слязохме на пътя, който върви в полето, под стръмнината. Седнахме не толкова да си починем, колкото да изчакаме да мине болезнената криза в стомаха, която накара Делчева да се тръшне на пътя и със задушено пъшкане да се превива от болки. По пътя от изток откъм с. Горенци се чу шум от стъпки и разговор на много хора. Ний бързо се магнахме от пътя и се притаихме в храстите. Няколко жени и двама мъже минаха край нас по пътя — те отиваха с мотики на рамо да копаят тютюнните и царевичите някъде на запад от нас. Те отминаха. Делчев, чиито болки в стомаха бяха утихнали, се изправи на краката си. Всички станахме и тръгнахме по пътя на север.

След около един час минахме покрай една могилка до южния бряг на реката, която протича през с. Просечен, западно от това село, между него и с. Раменци. Соколов и Георги Радев останаха на пост срещу могилката, скрити между храстите, които я покриваха, а останалите по стръмния бряг, прикрит с преплетените по него диви лози, слязохме в коритото на реката, което беше широко 7—8 метра, врязано 3—4 метра дълбоко в почвата и ограничено с много стръмни, почти отвесни глинесто-песъкливи брегове. Плитка водна бара лъкатушеше по песъкливото дъно, тук-там осеяно с по-едри къмъни. Водата не беше студена, но ний нямаше да търпим жажда през деня, който изглеждаше, че ще бъде много горещ. Налагаше се да бъдем много предпазливи, за да не бъдем усетени, понеже гр. Драма, т. е. конната жандармерия и кавалерията бяха близко, а полето надалече около нас — равно и голо като тепсия.

Делчев изпрати пак Атанас Тешовалията за разузнаване, като ще се нарече, че уж отива на воденица в Маара-махале и ще мине през село Раменци. Когато се добере до положителни сведения, веднага ще се върне при нас. Ако се забави след 5 часа подир пладне, това ще значи едно от двете: или че Иляз Бей е в Раменци, или че с него е станало нещо. Ако беят е заминал, Тешовалията веднага ще се върне да ни съобщи. Ако може, да научи накъде ще заминава в случай, че още не е заминал.

Ний налягахме край южния бряг на реката, скрити под дивите лози, отрупани с увиснали прошарени гроздове от дребна ягорида*. Слънцето беше отскочило високо и огряваше с ослепителна светлина срещния бряг, когато бях събуден да ида на пост. Аз се изкачих по брега, огледах се наоколо и пропълзах до могилката, където беше часовей Илия Кърчовалията, и се притаих до него.

Могилката беше до самия бряг, на 30—40 крачки южно от нея, сè покрай реката водеше пътят между селата Раменци и Просечен. От мястото, дето бяхме ний, пътят се виждаше на голямо разстояние и по двете посоки, така че само да мине по тоя път Иляз Бей, не ще може да се изплъзне от нас.

Слънцето клюмна на запад, а Тешовалията още го нямаше. Иляз Бей не се мярна никакъв по пътя, който бяхме завардили. Значи едно от двете — или Иляз Бей е още в Раменци, или е станало нещо с Тешовалията. Ако беят е в Раменци, веднага след като се мръкне, ний ще идем в чифлика, ще нападнем бейската къща да заловим Иляз Бея. Ако е станало нещо с Тешовалията, пак се налага да нападнем Раменци и да го освободим.

* Ягорида — кисело, недозряло грозде.

Ний се приготвихме за път и зачакахме да мръкне, за да тръгнем. Слънцето се скри на запад някъде зад Шарлията; стана дрезгаво, след това притъмня. Ний се изкачихме по брега на реката и поехме пътя за с. Раменци. След малко срещнахме Тешовалията, който бързаше към нас.

През деня Иляз Бей бил в чифлика. Когато слънцето залязло, той се качил на коня и заминал по пътя край южните поли на Гюреджикската планина, който североизточно от село Просечен се съединява с шосето Драма — Гюреджик. С други думи, ударихме на кърмък, пълна несполука. Тоя хитър бей вписа и нас в списъка на глупаците, които от 20 години насам напразно кръстосват тия места на лов за неговата кесия.

Ний се върнахме назад, минахме край могилната и уловихме пътя на юг, за да се върнем обратно, откъдето бяхме дошли.

При Делчев пак започна да идва скрижовският даскал Божик Атанасов и селяни от други околни села. Делчев се осведомяваше върху имотното състояние на чорбаджиите от околните села, как са забогатели, дерат ли населението с високи лихви и пр.

*

След дълги разпитвания и съображения спряхме се на кир Димитро, грък чорбаджията на село Шилинос, Зиляховско. Той беше селски чорбаджия, а едновременно с това кръчмар, бакалин и лихвар, който дереше населението на с. Шилинос и околните села с много тежки лихви, без да прави сметка дали драните от него хора са гърци, българи, турци или цигани. Той караше наред без човештина и морал, стига да падне парата. Спряхме се на него не защото беше най-жестокият кождер — като него жестоки лихвари имаше и между българските селски чорбаджии, — а по други съображения.

Той беше грък, а не македонски българин; ако би бил българин, неговото отвличане би дискредитирало пред българското население организацията. Тя, ако и да претендираше да организира целокупното македонско население без разлика на етническия му произход, в същност беше българска организация. Като диктувано от националистически интереси, ний тримата бяхме против това съображение*, понеже намирахме, че е недостатъчно обосновано.

Извършено, без да има някаква връзка с гръцкото население на селото, нападението ще бъде съвсем неочаквано, следователно ще има най-голям шанс за успех.

По същата причина, като не знае народността на нападателите, властта няма да безпокои населението на околните български села.

Относително самото отвличане Делчев предложи да заловим кир Димитро, когато отива на пазар или по друга работа в Зиляхово, или да нападнем нощем къщата му в село — изобщо да го отвлечем, като рискуваме най-малко. Мерджанов, който всякога предпочиташе рисковете на откритата борба, предложи да нападнем селото и да отвлечем Кир Димитро денем.

Делчев отстъпи пред решителния тон на Мерджанова. Решено беше да нападнем Шилинос и да заловим кир Димитро денем. На Трушката поръчавме да достави храна за няколко дена, а също да ни донесе и по един чифт цървули. На следния ден навечер Трушката донесе поръчаните храна и цървули. Ний се нахранихме, стегнахме се за път и по мръкнало потеглихме по пътеката на югозапад, по Скрижовския баир.

* Отнася се за отвличането на кир Димитро.

Ний се сбогувахме с Трушката, по пътеката се изкачихме на гребена и поехме по Скрижовския баир да слизаеме към полето. Дълго слизахме по гребена надолу и след това се спуснахме по един от яровете, които образуват най-горната част от водосборния басейн на реката, която протича на няколко крачки източно от Шилинос и отива към Зиляхово. Така през нощта вървахме около 15 километра и на съмнало се спряхме да денуваме в дъното на реката, залепени до западния и стръмно разяден бряг под едно дърво, което хвърляше върху нас дебела черна сянка и чиито корени, изровени от поройните прииждания на речните води, образуваха гъста черна мрежа над главите ни. На места дъното на реката беше пресичано напреки от скалисти пластове, които образуваха естествени прагове и баражи, по които се спускаха широки и тънки струи вода. Водата се попиваше от пясъчните насипи зад праговете, показваше се над тях, спускаше се, за да бъде попита от следующите насипи. На няколко крачки от западния бряг, където се бяхме спрели на денуване, близо до дървото, по чиито корени се бяхме сгушили, се издигаше една скала 3—4 м висока, а на 30—40 крачки на север и запад от нея минаваше път за град Серес, чийто цвят се сливаше напълно със сивия цвят на скалата. Пушката също трябваше да бъде закачулена с шинела, така че да изглежда като скалист зъбер, подобен на ония, които окръжаваха мястото, дето стоеше часовият. Тоя последният беше толкова близко до нас, че нямаше нужда да се поставя подчасовой.

От около десетина дена насам Делчев боледуваше; показалецът на лявата му ръка започна да бере под ноктя, пръстът се наду, цъфна и мускулът на крайната става се показва навън. Атанас Тешовалията постоянно му правеше компреси и окачи лявата му ръка на кърпа, вързана през врата. Понеже в това състояние Делчев не можеше да носи пушката и кепето си, с това се нъгърбиха Кърчовалията — за пушката, и Цървицалията — за кепето. Така, щото тука, под брега на реката, Делчев не знаеше от кое да пышка повече — от болките в стомаха или от ония на левия показалец. Във всеки случай той употребяваше свръхчовешки усилия да сподави своите болки, а от това лицето му беше постоянно свито в болезнена гримаса. Единственото оръжие, с което можеше да си служи Делчев, беше неговият револвер, система „Нагант“, който се пълнеше със седем патрона; в случай че употребеше напълнения револвер и изстреляше патроните, Делчев не беше в състояние да го напълни отново.

Алистрат е голямо село и движението по прекия път за гр. Серес беше доста оживено. Когато бях часовей, по него минаха няколко селяни, които отиваха в града, един турчин, който яздеше на кон и отиваше по същото направление, двама жандарми, които ездешком отиваха към Алистрат, двама аскерлии, които носеха пушките си на ремък, с натъкнати ножове на пушките — вероятно те патрулираха пътя — и едно 13—14-годишно момче, което караше пред себе си към селото два вола.

Тешовалията, който говореше гръцки, замина за разузнаване. Той се нарече, че си загубил мулето, отбил се в Шилинос да разпита за него, белким му падне в дирята. Той замина по реката надолу и се върна вечерта, когато беше се добре мръкнало. Резултатът от неговото разузнаване бе следният:

На около 7—800 крачки от нас надолу по реката брегът става по-нисък. Там пътят, който иде от Зиляхово, прекосява речното легло и води на запад за село Шилинос, крайните източни къщи на което село са далече около 4—500 крачки от реката. На запад тоя път завършва с една от улиците на селото. Като се върви 100—150 крачки по тая улица, излиза се на селския мегдан, по

средата на който има един голям чинар*, подграден наоколо със зид, висок около 1 метър. На север срещу чинара от мегдана излиза една улица, която е началото на пътя за гр. Драма. Двуетажната къща на кир Димитро се намира на северозападния край на мегдана. Приземният етаж на тая къща служи за дюкян, а горният — за жилище на кир Димитро, където отседат на гости проходящи знатни турци и чиновници. В селото сега се намира таксилдаринът, дошел да събира данъците; поради това, че в паянтовите къщи е горещо и душно, той работи на мегдана — сутрин на сянка под чинара; а когато слънцето клюмне на запад и отхвърли сянката на дървото високо — срещу дюкяна на кир Димитров, на сянка под зданията, които ограничават мегдана от югозапад. Повикани да си платят данъците, селяните взимали от кир Димитро пари под лихва и подписвали или удряли отпечатъка на десния си палец върху сенетите**, които им поднасял кир Димитров. Вървяло като по релси — парите на кир Димитро излизали от неговата кесия, минавали през ръцете на селяните, а оттам в кесията на таксилдарина, при което по ръцете на кир Димитро се полепял дебел слой от златен прах, образуван от предварително събираните кождерски лихви. . .

През нощта ний се преместихме на няколкостотин крачки надолу по реката и на съмнало се установихме за денуване под източния ѝ бряг, на един завои, където поройното водно течение беше подкопало брега и беше образувало една доста пространна глинеста пещера. Когато се съмна, Тешовалията с една пръчка начерта върху пясъка разположението на мегдана, на улиците, които излизат от него, и на зданията, които го ограждат.

Беше 8 септември 1899 г., Мала Богородица, вторник — ден, който аз мъчно ще забравя. Налягали по чакъла и пясъка на речното дъно, стусени под свода от червена глина над нас, след като турихме в порядък облеклото, цървулите и навущата; след като си поочистихме пушките, ний установихме в общи черти нападението на селото. В 10 часа по турски (4 часа след пладне по европейски) ний ще се прокраднем незабелязано до самото село; ако случайно бъдем забелязани, ще зарежем всяка предпазливост и бегом ще гледаме час по-скоро да нахлуем в селото, без да спазваме какъвто и да е ред при бягането: ще влезне пръв в селото онзи, който ще изпревари другите. Първият, който ще пристигне на мегдана, ще заповяда никой да не мърда от мястото си и ще застреля или съсече таксилдарина. Следните трима, щом пристигнат на мегдана, ще заемат постове, посочени върху начертаната от Тешовалията скица върху пясъка. Задачата на постове е да завардят селския мегдан от външно нападение и да водят престрелка, ако се окаже съпротива при мегдана; изобщо задачата им се свежда към осигуряване спокойно свършване работата на онези, които ще заловят кир Димитро. Всички останали ще заловят и вържат тоя последния. Като има пред вид целта и установения начин на нападението, всеки ще действа, без да чака заповед и подканване; ако непредвидени обстоятелства наложат някакво изменение, всеки ще действа съобразно тия обстоятелства, та да се постигне дадената цел при по-малки жертви.

Сигнал за оттегляне от селото ще бъде даден след залавянето и връзването на кир Димитро от ония, които ще то заловят и вържат, чрез силно извикване на паролата, която да бъде дума, лесна за запомняне от всички. Георги Радев предложи да приемем за парола думата „машина“; тая дума се възприе. Един път даден сигналът, всички с висок глас ще извикат „машина“, докле не остане

* Чинар, перс. — яблан.

** Сенет, араб. — полица, разписка, документ.

никой от нас на мегдана. Оттеглянето биде скиширано да стане така: двама души от ония, които ще участвуват в залавянето, ще вървят напред за преден патрул; на 50—60 крачки след тях ще вървят ядрото на четата с пленника; двама души от постовите ще изчакат ядрото да мине на 70—80 крачки и ще го последват, като охраняват четата от нападение откъм селото.

Най-големият жар мина. Слънцето превали и се наклони към запад. Сеньките почнаха да се издължават. Наближи часът за нападението. Всеки прави последен преглед на облеклото и оръжието. По-нетърпеливите, като напр. Мерджанов, са излезли изпод глинестия свод и се разтъпкват наоколо по речното дъно. Соколов с гребена и огледалцето се е съсредоточил в сресването и оправянето на брадата и мустаките си.

— Стига бе, стига! Стига си се дюздисвал!* Да не мислиш, че ще ходиш на бал, та се пригладдаш толкова? — му каза Мерджанов.

— Пригладдам се, та ако ми набият главата на кол, да бъде красива — отговаря Соколов.

— Вангеле — обръща се Мерджанов към Цървищалията, — дай ми твоята пала. Аз съм по-бърз от тебе; ако пристигна пръв, може да ми потрябва.

Вангел разпасва палата и я подава на Мерджанов. Тоя последният я опасва, измъква я, претегля на ръка нейната тежина и опипва с пръст острието ѝ.

Илия Кърчовалията, най-възрастният от всичките, наставлява:

— Ако някой ни забележи, преди да сме стигнали до мегдана, ще почне да вика: „Клефтес ерхонде!“** — и всички в селото ще се изпокрият. Та сега, като тръгваме, ако ни забележат, веднага трябва тичешком с по-голяма бързина да стигнем в селото на мегдана, та да не дадем време на хората да се скрият. . . Зер, скрият ли се — върви ги гони, ако си нямаш работа.

Часът е 10 по турски. Време е. Тръгваме бързо по течението на реката. Тешовалията върви напред и ни води. При завоя, откъдето се вижда пътят, който пресича реката, Тешовалията измъква палата и се втурва тичешком напред. След него всички хукват бегом, като се изпреварват един другото. На пътя, който пресича реката, зървам една група от няколко жени, излезли на разходка, придружени от селския пъдар — турчин, който носи пушката си приплесната на гърба, с ремък през рамото и гърдите. Щом ги забелязва, той забравя, че има пушка, шуква да бяга през глава надолу по реката и се скрива зад завоя на брега. Събрани на куп, прегърнати, жените завикаха, колкото им глас държи. С вдигната пала, която блеска на слънцето, Тешовалията тичешком бързо минава край тях и им извиква из цяло гърло:

— Къркмаин!*** — улавя пътя вдясно и продължава да тича към селото.

— Къркмаин! — извиква на жените Мерджанов, който с извадена пала тича и изпреварва Тешовалията.

Аз тичам след Мерджанова; след мене тича Илия Кърчовалията с вдигната пала. На свой ред и той на минаване край жените им извиква:

— Къркмаин!

Кашиналията настига и изпреварва Илия Кърчовалията, настига и мене, изпреварва ме и наближава да настигне Тешовалията. Соколов с дългите си крака ме настига и заминава. При крайните къщи на селото Мерджанов е пръв; след него тича Тешовалията, Кашиналията, Соколов, аз, а след мене — Кърчовалията, Георги Радев, Цървищалията и най-после Делчев с лявата ръка,

* Дюздисвам, тур. — стъкмявам.

** Клефтес ерхонде, гръц. — Разбойници дойдоха.

*** Къркмаин, тур. — Не се страхувайте.

превързана и окачена с кърпа през рамото, а с дясната ръка, спусната надолу, държаша нагантовия револвер.

От края на улицата, в която нахлувахме тичешком, се вижда чинарът. Задъхани до измалняване, ний продължаваме да тичаме към мегдана. Пред мене за миг се мярка следната картина: на около 50 крачки в сянката на зида, който ограничава мегдана от югозапад, е седнал на стол таксилдаринът с разкопчана куртка и риза поради жегата; на колената му е разтворен тефтер, в които бележи нещо с калема. От дясната му страна, седнал тоже на стол, седи един черноок, бледен човек, на около 50 години, с тънки, черни мустаци. Пред тях, в полупрофил към нас, са седнали 5—6 души; те стоят на колене, облегнали седалниците си на петите и поставили чинио ръцете на коленете си. Оня, който седи отдясно на таксилдарина, говори оживено с едного от насядалите на колене. Върху зида, който огражда чинара, се изтегнали и лежат двама заптци.

Първо ни забелязват заптците, които скачат като ужилени и се втурват в най-близкото здание до чинара, източно от тоя последния. Скача като подхвърлена пружина и таксилдаринът, който изпуска тефтера и тича към зданието, източно от къщата на кир Димитрѐ. Поради жегата всичките врати на къщите са отворени и това улеснява скриването на бягащите. Всичко това става много бързо.

Мерджанов стига при чинара, заминава го и с глас, прекъсван и заглушаван от задъхване, като вдига палата нагоре, извиква:

— Давранмани, зѐре гитгънѐс!*

Последната дума поради задъхването едвам се долавя. Виждам го да се спуска върху таксилдарина и да замахва с палата. Ударът не спелучва, палата разсича въздуха, с бързо бягане таксилдаринът успял да се спаси. Мерджанов вдига втори път палата, замахва, но пак не сполучва да съсече таксилдарина който влиза в отворената врата, тръшка я и я затваря. Аз не видях кога кир Димитрѐ е избягал, кога е влязъл в отворената врата на къщата си и я затворил. Зърнах Тешовалията кога се опитва да я отвори. Кашиналията зас своя пост. Соколов също. Заех моя пост и аз. От прозореца над мене се раздаде гърмеж — заптците стреляха по нас. Соколов стреля в прозореца, откъдето се чу първият вистрел. Почна се стрелбата, а през това време вратата на къщата, гдето избягал и се скрил кир Димитрѐ, биде насилена и отворена. Всички, които не бяха на пост, нахълтаха в къщата.

Кир Димитрѐ като че ли потъна в земята. Търсиха и разтършуваха всичко в приземния етаж — нямаше го там. Нямаше го и в горния етаж, където го търсиха под креватите и доланите. Търсиха го и в избата; на излизане Георги Радев драснал кибрит и през дупката на една празна бъчва осветил нейната вътрешност. Кир Димитрѐ се потайвал там и очите му светнали в тъмното. С голям труд кир Димитрѐ бил измъкнат от бъчвата и изведен на мегдана. Намериха въже, вързаха ръцете му отзад, прекараха въжето около шията му и оставиха единия край да виси. Илия Кърчовалията взе свободния край в ръката си. Оня, които извършиха залавянето и връзването на кир Димитрѐ, поеа улицата, която води на запад.

— Машина! — чу се паролата от групата, която се отдалечаваше на запад.

— Машина! — Машина! — се повтори паролата от няколко гърла. Соколов остана на поста си и даде един последен вистрел към прозорците, от които се стреляше, за да ми даде възможност да напусна своя пост и да тръгна след групата, която се беше изтеглила до края на селото. Като повървах 50—60

* Давранмани, зѐре гитгънѐс!, тур. — Не се съпротивлявайте, че ще загинете!

крачки по улицата на запад, аз залегнах, за да дам възможност на Соколова да напусне поста и да се изтегли; като стигна края на селото, той залегна, за да мога да се изтегля аз. Вън от селото Георги Радев беше залегнал, за да ни даде възможност да настигнем групата с пленника. Тя се беше изкачила на баира и превалише към ниското, когато я настигнахме. На върха ний със Соколова залегнахме и дадохме възможност на Георги Радев да ни настигне и да се затули от селото зад баира.

Ний продължихме този предпазлив начин на оттегляне, докле превалихме още един баир, след което тръгнахме да вървим по обикновеному, т. е. с преден и заден патрули от по двама души. Преден патрул сега бяха Атанас Тешовалията и Димитър Кишеналията, а заден патрул — Георги Радев и Вангел Цървищалията. Илия Кърчовалията държеше въжето на пленника, който вървеше пред него, подканяя от време на време да върви по-бърже с думите:

— Хайде трава! Трава!*

Бледен като мъртвец, с вързани ръце отзад, с наведена глава и очи, вперени към земята, кир Димитрѐ покорно и мълчаливо вървеше напред и като автомат се подчиняваше на подканванията.

Ний вече бяхме изминали 2—3 километра, когато слънцето се закри зад тъмновиолетовата маса на далечната Креша планина. По пътя, който слиза от баира за с. Шилинос, почнахме да срещаме дървари от това село, които караха пред себе си мулета и магарета, натоварени с дърва. Те се спираха и ни гледаха, като вървим по пътя или като прекосявахме без път големите завои. След като се мръкна, напуснахме пътя, изменихме западната посока, по която вървахме, и тръгнахме на север. Напуснахме пътя и изменихме посоката от предпазливост — по телеграфа сигурно властта беше уведомена за нападението, за посоката, по която се изтеглихме от селото, и за пътя, който бяхме уловили. С усилен ход ний превалихме баирите, които ставаха все по-високи, и прекосявахме низините между тях.

През нощта падна мъгла, която — колкото се изкачвахме по-високо — ставаше по-гъста. Преди съмнало заваля дъжд, ситен студен дъжд, който пронизваше до костите. Съмна се. Ний се установихме да денуваме на гребена при една овчарска кошара. Накладохме огън в огнището на кошарата и взехме да си греем ръцете на огъня. Кир Димитрѐ, вързан и варден от Кърчовалията, трепереше от студ. Той беше така убит, така жалък и мизерен, че будеше съжаление даже и в такива стари и корави бивши харамии като Илия Кърчовалията и Вангел Цървищалията.

Илия Кърчовалията развърза ръцете и врата на кир Димитрѐ. Тоя последният дойде, седна при нас до огъня и започна да си грее ръцете, като цял трепереше от студ. След като се постопли, ний му дадохме хляб да се нахрани. Дъждът валия през целия ден, но в кошарата бяхме на сушина; времето силно се захлади, но около огъня ний не чувствувахме студ. Надвечер, преди да тръгнем отново на път, Кърчовалията пак върза ръцете на кир Димитрѐ, прекара въжето отзад около лактите и взе в ръка свободния му край.

Тръгнахме отново на северозапад по гребена. Падна мъгла, която с настъпването на нощта ставаше все по-гъста дотам, че за да не се загубим, трябваше да вървим стъпка в стъпка. Към полунощ минахме покрай едни скали, които изпъкнаха ненадейно пред нас; ний ги избиколихме и почнахме да се спускаме по гребена надолу. До съмнало вървахме все по гребена, като ту се изкачвахме

* Хайде трава! Трава!, *гръц.* — Хайде, върви, върви!

нагоре, ту се изпускахме надолу. Ний продължихме прехода и през деня, закриляни от гъстата мъгла. Бяхме настъпили в землището на с. Кърчово. При спускането си по гребена ний наскочихме на едно стадо овце; овчарят беше едно момче на 14—15 години, което никак не се изплаша, като ни види. То с голямо любопитство ни гледаше и по едно време извика:

— Я! Чичо Илия!

То беше от с. Кърчово, позна Илия Кърчовалията и му се обади. Кърчовалията предаде въжето на Георги Радев и се отби при момчето, на което взе да говори нещо. След малко момчето подкара овцете надолу, а Кърчовалията ни настигна и зае своето място в четата. По-късно научихме, че той изпратил момчето в село с известие за нашето дохождане и с поръка да ни донесат храна на определено от него място, към което ний се запътихме веднага.

— Че бива ли да се доверяваш на едно дете! — каза Делчев.

— Нашите, кърчовските деца знаят да си държат устата — отговори спокойно Илия Кърчовалията. — Видя ли това момче? Живо на ръжен да го пекат, пак няма да ни издаде. Аз познавам хората в село, и зъбите им зная. Можем да бъдем съвсем спокойни.

Към пладне мъглата взе да се вдига и скоро слънцето огрее както нас, така и цялата местност около нас. Ний пълзахме по един от гребените на Шарлията и бяхме наближили билото на тая планина. Установихме се да денуваме под гребена, на североизточната му страна, откъдето се виждаше като на длан с. Кърчово, пътят от това село за с. Каракьой и пещерите над тоя път в южните поли на Али-Ботуш.

Илия Кърчовалията протегна ръка на североизток, посочи към тях и каза:

— Ей в ония дупки — сега ги наричат Илийовите дупки — в тях се крих, кога избягах от село и след като го съсякох с палата. . .

— Кого си съсякал?

— Един нашенец, от Кърчово. Беше станал око и ухо на властта. Каквото се продумаше и станеше в село, на другия ден укюмата* в Демирхисар вече всичко знаеше. Сумата кърчовци влязоха в Демирхисарската апсаана** или бяха откарани в Серес. Веднаж му казах с добро да се остави от тоя си занаят — след два дни дойдоха от Демирхисар двама жандарми да ме търсят, за да ме закарат в Демирхисар. Избягах от село. Ей в ония дупки се бях скрил. След няколко дена от мястото, дето се бях скрил, видях го да минава. Излязох на среща му:

— Аман! — казва. — Прости ми! Клетва давам — няма вече!

— Клетва? От кого? От издайник? Тя не се хваща! — и го закастрих с палата. Направих го на кюфте — за пример на другите го направих. Оттогава все обикалям около село, но в селото не влизам. . .

Илия Кърчовалията помни — като да е било вчера! — автономията на Македония, обявена от въстаналото население след свършването на Руско-турската война и сключването на Санстефански мирен договор.

— Каква свобода беше тогава! — говореше с възхищение той; нямаше тескерета***, паспорти, нямаше вергии**** и гюмруци*****, нямаше патенти, акцизи, бандероли; пътувай, където щеш, купувай, продавай, гледай си гечен-

* Укюмат (хюкют), тур. — власт.

** Апсаана (хапсана), араб. перс. — затвор.

*** Тескере, тур. — паспорт за свободно пътуване в турската държава.

**** Вергия, тур. — данък.

***** Гюмрук, тур. — мито.

мека* — никой не ти пречи, никой не търси книжа, никой никого не притеснява. . . Как можем да се помирим със сегашните притеснения, след като две години живяхме истински свободен живот?

С отряда на Стоян войвода от с. Старчища той взел участие в Кресненското въстание и в боевете при гр. Джумая, които решили съдбата на автономна Македония и установили отново турската власт.

Слънцето клюмна и залезе зад билото на Шарлията. Ний останахме да чакаме кърчовци да ни донесат храна. Мръкна се. Небето се покри със звезди — едри, блестящи, които трепереха от студ. С напредването на нощта студът се увеличаваше. Водата във вадата от близкото кладенче беше замръзнала. Ний се завихме с кебетата и налягахме, плътно притиснати един в друг, като поставихме между нас кир Димитро, чиито зъби тракаха от студ. Към полунощ дойдоха от с. Кърчово двама души с храна и след като си починаха, се върнаха обратно в село. Стана нетърпимо студено. За да не измръзнем от студ, налягахме един върху друг, като често си сменявахме местата, защото тежестта на горните правеше много неудобно положението на легналите долу.

Когато небето взе да побелява на изток, ний тръгнахме по гребена нагоре и преди още да беше се хубаво развиделило, стигнахме в местността „Харкомата“**, достъпна само от едно място откъм северната страна. Никаква пътека не водеше до тоя вход, чиито скалисти стъпала бяха скрити в дребните и гъсти дъбови и букови издънки — върховете на които стигаха до горния край на скалата, която служеше за вход.

Ний се настанихме близо до входа, под скалистия навес. Часовоят биде поставен на скалата, която образува входа и откъдето се виждаха на север Али-Ботуш, в неговите поли — с. с. Крушево и Кърчово, както и пътят за с. Каракьой; на северозапад — част от планината Сингел; на запад — част от билото на Шарлията, скалите и дъното на „Харкомата“; на изток изгледът се ограничаваше от върховете на дърветата и от скалите, които образуват северната част на пролома на „Харкомата“.

Усойничево място е „Харкомата“. Слънцето към пладнe едвам надзърна към нас и бърже се скри зад скалите и зад билото на Шарлията. Поради голямата надморска височина и краткото сгряване на слънце през целия ден не можахме да се стоплим, а ни предстоеше да прекараме тука и нощта — при това не една, а много нощи, защото възнамерявахме да прекараме по-дълго време в „Харкомата“; за да не бъдем забелязани, не трябваше да кладем огън. От друга страна — трябваше да запазим от простиване и болест кир Димитро, чието здраве за нас беше сега от голяма стойност.

Ний оставихме при нашия пленник Кашиналията, за да го варди, и се отеглихме настрана да се съвещаваме. Задачата биде решена от Илия Кърчовалията, който предложи: двама души от нас да идат при дядо Марко, овчар, чиято сая се намирал долу под нас, и да вземем от него десетина овце; през нощта между нас ще оставим овцете, за да ни топят; а през деня същите овце ще ги пасем по дъното на „Харкомата“, докле падне снегът; а ако падне сняг, тогава ще видим какво ще правим. В случай, че Кърчово биде блокирано и не можем да получим храна, овцете ще ни спасят от гладна смърт.

Вечерта двама със Соколова оставихме кепетата при четата в „Харкомата“, взехме си пушките, прескочихме скалата при входа и — между честака по склона се спуснахме надолу. Кърчовалията остана с четата за всеки случай — ако

* Геченмек, тур. — поминък.

** В Родопите и Беломорието вместо „котел“ или „казан“ казват „харкома“.

стане нещо с нас и потеря тръгне да я търси, да я заведе на някое друго сигурно място. Колкото слизахме надолу, толкова ходенето ни беше по-лесно, защото поради по-голямата възраст и дебелина на дърветата гората ставаше по-рядка. Започвахме да чуваме подрънкването на звънците; това подрънкване ни водеше, защото ние отивахме към саята на дядо Марко. Ний наближихме някаква поляна, на която гореше огън, който се прозираше през стъблата на дъбовата горичка, из която се спускахме надолу. Вървахме тихо и много предпазливо, така, че кучетата не ни усетиха — може би защото вятърът, който повяваше, идеше откъм саята.*

Ненадейно един голям камък до нас тупна, а след това камъните доста едри, хвърлени от бърза и силна ръка, затупкаха около нас. Някой мълчаливо и уверено ни атакуваше, преди кучетата да ни усетят и се спуснат към нас.

— Ей, не хвърляй камъни, че ще ни утрепеш — извика Соколов.

Камъните престанаха да тупат наоколо и след малко при нас дойде едно късо и набито човече, чиито черти не можахме да различим в тъмнината и чийто гърлест глас съвсем не отговаряше на малкия му ръст. То разгони и накара кучетата да млъкнат и с подвити опашки да се върнат към саята и ни запита:

— Вие какви хора сте бе?

— Тука ли е саята на дядо Марко? — запита Соколов.

— Тука е. Защо?

— Ами дядо Марко тука ли е?

— Аз съм дядо Марко.

— Много ти здраве от Илия — каза Соколов, — заръча. . .

Дядо Марко не остави Соколов да си довърши приказката:

— Ами че елате де! Елате при огъня! Тогава ще кажете какво е заръчал Илия!

И дядо Марко тръгна пред нас към саята. На огъня той ни заразглежда и ние с любопитство започнахме да го разглеждаме. На ръст той беше нисък — едва стигаше до рамото ми; главата му сравнително тялото беше голяма и обрасла с черни като смола, дълги и рошави брада и мустаки; изпод малкото, островърхо и мазно, кирливо фесче се подаваха фъндъци от буйна и рошава черна коса. Тялото му беше набито, гърдите голи, покрити с дебел пласт черна козина, а ръцете му несъразмерно дълги. Той правеше впечатление като да не е човек, а маймуна.

Соколов тури въгленче в лулата си, захапа я и се обърна към дядо Марко:

— Ти на колко си години, дядо Марко?

— На колко! Де да зная на колко съм. Сè трябва да съм надхвърлил седемдесетте.

— Ако да не знаех, че те викат дядо Марко, никога не бих ти дал толкова. . . Кой хвърляше тия камъни по нас? — запита Соколов — да беше цапаросал по главата някого от нас, там щеше да си остане. . .

— Усетих, че идат хора. Аз усещам кога идат хора, кога иде дивеч. Помислих да не са някои хаирсъзи да идват да крадат овце.

— Та Илия заръча да отлъчиш десетина овце и да ни ги дадеш за няколко дена. . .

— Бива, айол**, бива! — и дядо Марко отиде при овцете. След малко той пак дойде при нас с десет овце.

* Сая, тур. — кошара за зимуване на добитък.

** Айол, тур. — обръщение — ей, ти слушай!

— Вий не сте алашик* да карате овце — каза дядо Марко, — па и те не ви познават. Ще дойда с вас да ги докарам.

Дядо Марко извади парче хляб от торбата си, метна тая последната на рамо и тръгна напред, като от време на време отчупваше къшей хляб и го даваше на най-близката овца, която доверчиво протягаше муцуната си към ръката му; след нея вървяха другите овце, които се надпреварваха коя от тях да спечели благоволенieto на дядо Марко; след овцете вървяхме ний със Соколова. В края на краищата излезе, че нашата работа по докарването на овцете до „Харкомата“ биде сведена до нула.

Когато стигнахме при входа, ний със Соколов се качихме един над друг по скалата и поехме овцете една по една от ръцете на дядо Марко, който ни подаваше предните крака на всяка овца, за да бъде поета по-лесно. Когато всички овце бяха прехвърлени при четата, дядо Марко се качи на скалата и дойде при четата. Дядо Марко не стоя дълго. Той дошел само да види и се порадва на четата и след това си отиде при овцете.

По тоя начин въпросът за нощуване на топло — без да кладем огън, биде разрешен по един задоволителен начин. Легнал между две овце, никой от нас не трепереше от студ. Когато нощем — облегнали главите си на нашите рамене, животните преживяха, имахме впечатление, че те на своя неразбираем от нас език ни разказват за вълшебни приказки, за да ни приспиват. Разумно беше да не кладем огън, чиято светлина нсщем или чийто син дим денем можеха да ни издадат на властта. И без това властта беше предприела претърсването на планините чрез патрулиране по пътеките. На няколко пъти в интервали от по няколко дена ний виждахме аскерски групи от по няколко човека да се движат по оная част от билото на Шарлията, която се виждаше от мястото, гдето беше поставен нашият часовей. До нас достигаха звукът от разговорите, смехът и подвикванията на аскерлиите, когато те — без да подозират нашето присъствие в недостъпните скали на „Харкомата“ — минаваха по венеца от отвесни скали на 200—250 крачки горе над нас. Ний трябваше да благодарим на обстоятелството, че до входа на „Харкомата“ не водеше никаква пътека; ако би имало такава, ний не бихме избягнали посещението на аскерлиите.

Още при залавянето на кир Димитрò в Шилинос Георги Радев има предвидливостта да вземе от бакалския дюкян на заловения и да тури в чантата си няколко тестета хартия. На другия ден след установяването ни в „Харкомата“, като си послужи с писалката и мастилото от дивита**, забучен в неговия пояс, кир Димитрò биде заставен да пише на брата си в Шилинос да събере и приготви 600 звънки турски лири и да ги държи готови, за да ги предаде на човека, който да се яви при него — тоже с негово писмо, — за да ги получи. Преди да напише това си писмо, кир Димитрò биде предупреден, че то — писмото, не трябва да съдържа абсолютно никакви други данни, от които би могло да се съди за числото и народността на хората от четата или за местонахождението на тая последната. Писмото беше писано по гръцки. Преди да бъде изпратено, съдържанието му биде проверено от Атанас Тешовалията, който знаеше да чете и говори гръцки.

* Алашик, тур. — свикнал.

** Дивит, тур. — прибор за писане с мастило, състоящ се от мастилница и кутия за съхранение на перодръжка и перо.

*

Няколко дена след изпращането на писмото Мерджанов ми каза, че ще напусне четата, понеже отношенията му с Делчев по въпроса за организацията са били повече от натегнати. Той покани и мен за другар.

Аз отговорих на Мерджанов, че по въпроса за организацията напълно споделям неговите възгледи и намирам, че стоенето ни в четата е излишно — ще я напусна и аз.

Ний казахме на Делчева, че и двамата искаме да напуснем четата и да се върнем в България.

— Излишно е да стоим тука още — поясняваше Мерджанов, — и без нас ще си получат парите и ще се свърши работата.

Делчев не каза нищо, само изгледа двама ни дълго, с един упорит поглед, след това погледна Соколова, като да го питаше ще напусне ли и той четата. Соколов, като хапеше лулата си, лениво продума:

— Няма какво да правя в София. Аз оставам тука!

По дошлия човек от село Кърчово Делчев заръча да донесат от село селски дрехи за двама ни — потури, пояси, елеци, фесове, две торби, две тесли, два револвера с по 10—12 патрона и по две турски лири. На следния ден — 9.X.1899 г. вечерта — ний двама с Мерджанова съблякохме четническите куртки и панталони, навлякохме потурите, опасахме поясите, облякохме елеците, турихме револверите и патроните в поясите, забучихме отстрана в поясите дръжките на теслите с желязната им част, стърчаща навън, и тухихме на главите си фесовете — едни мазни, кирливи фесове. Така ний се преобразихме на двама безобидни селски дюлгери. Пушките си предадохме на дошлите няколко души кърчовци. За моята къса и лека берданка стана спор — кой да я вземе от двете млади кърчовчета, които щяха да ни придружат до селото. Най-после Делчев разреши спора според старото правило, когато двама се карат, третият печели — той изпрати и двете пушки с патроните на ръководителя в село. Мерджанов взе нуфуза* на Димитър Кърчовалията:

— Нека да го имам за всеки случай, може да потрябва! — каза той и го тури в джеба на елека си.

Ний се сбогувахме с Делчева, разцелувахме се с него и с всички четници, нарамихме кебетата, изкачихме скалата при входа на „Харкомата“, смъкнахме се от другата ѝ страна и през гората, без пътека се спуснахме надолу по стръмнината, минахме край саята на дядо Марко и заминахме за с. Кърчово. Двете млади момчета ни преведоха през селото, изведоха ни на източния му край вън от селото и ни оставиха да чакаме деня в скалите над пътя, който води от с. Кърчово за с. Каракьой. [. . .]**

Б Е Л Е Ж К И

1. П. Манджуков, С. Мерджанов и П. Соколов принадлежали към тъй наречените „гемеджии“ — група млади анархисти, които подготвяли атентати против султана, банки и др. Мерджанов бил обесен в Одрин, а Соколов загинал в сражение с турския аскер в Одринско.

* Нуфус — документ, който служи едновременно и за лична карта, и за кръщелно свидетелство.

** Изпусната е част, в която се разказва за връщането на Манджуков и Мерджанов в България.

2. *Андон Кьосето и Гоце Бегин* са родом от Гевгелийско. През 1898 г. били нелегални в Македония, а след това преминали в България.
3. *Никола Малашевски* е роден в с. Берово, Малашевско. От ранни години се установява да живее в Дупница (Станке Димитров). Бил в услуга на организацията, като много години изпълнявал функциите на пунктов началник на ВМОРО в Дупница.
4. *Антон Бозуков* е родом от с. Кортен, Новоагорско. Завършил Военното училище в София през 1887 г. Като поручик от Българската армия в 1895 г. подал оставка и взел участие в четническото македонско движение. След това той заминал за Трансваал (Южна Африка) и взел участие в продължение на две години в Англо-бурската война.
5. *Атанас Пазарджиклията* — бивш подофицер от Българската армия. Родом от гр. Пазарджик. участвува в четата на Антон Бозуков.
6. *Кочо Муструка* е известен харамия. Въпреки многото усилия, положени от Гоце Делчев, да го отклони от харамийския път и използва за работа във ВМОРО той си останал противник на организацията.

ВОСПОМИНАНИЯ П. Г. МАНДЖУКОВА ОБ ЕГО УЧАСТИИ В ОТРЯДЕ ГОЦЕ ДЕЛЧЕВА В 1899 ГОДУ

С. Симеонов

(Р е з ю м е)

Вниманию читателей предоставлены воспоминания П. Манджукова об его участии в отряде Гоце Делчева летом 1899 года. П. Манджуков родился 20.VII.1878 года в с. Мирковци, в Скопской Черногории (Македония). Он принимал активное участие в национально-освободительном движении болгарского и другого поработщенного населения в Македонии и Адрианопольской области.

Воспоминания содержат сведения о деятельности отряда, о численности и вооружении его членов, о связях отряда с населением, о его снабжении провизией и т. д. До сих пор ими не пользовались для выяснения деятельности ВМАРО (Внутренней македонско-адрианопольской революционной организации) и Гоце Делчева. Воспоминания эти хранятся в Окружном архиве гор. Пловдив.

MEMOIRES DE P. G. MANDJOUKOV SUR SA PARTICIPATION AU DETACHEMENT DE GOTSE DELTCHEV EN 1899

S. Siméonov

R é s u m é)

Les Mémoires de P. Mandjoukov concernant sa participation au détachement de Gotsé Deltchev au cours de l'été de 1899 sont présentées à l'attention des lecteurs. P. Mandjoukov est né le 20 juillet 1878 au village de Mirkovtzi, Skopska Tcherná gora, Macédoine. Il avait pris une part active au mouvement de libération nationale de la population asservie, bulgare et autre en Macédoine et la région d'Andrinople.

Ces Mémoires contiennent des renseignements concernant les rapports du détachement avec la population, de son ravitaillement en vivres, etc. Elles n'ont pas été utilisées jusqu'à présent pour l'élucidation de l'activité de l'Organisation révolutionnaire intérieure de Macédoine et d'Andrinople et de Gotsé Deltchev. Conservées aux Archives départementales d'Etat — Plovdiv.